

Kurdi Mária

Adalék a politikai gondolkodó arcképéhez: Bibó István elemzése az észak-írországi konfliktusról és lehetséges megoldásairól

Addition to the Portrait of the Political Thinker: István Bibó's Analysis of the Conflict in Northern Ireland and Its Possible Solutions

This study is concerned with István Bibó's article about the Northern Irish crisis, which was written in 1976. First it discusses the place of the article in the oeuvre of Bibó, referring to some recent critical comments especially on the author's view of how the crisis could be solved. Further on, the study quotes from Garret FitzGerald's *Towards a New Ireland* as a contemporary point of reference. The conclusion is that Bibó's article is not only a thoughtful discussion of the Northern Irish situation and its historical background, but it is valuable for the development of Irish Studies in Hungary in an intercultural context as well.

Bibó István életművében az 1976-os keltezésű „Észak-Írország kérdése egy lehetséges pártatlan politikai döntőbírósi döntés fényében” című tanulmány legalábbis első látásra kuriózumnak (Bibó saját szavával: „feltűnőnek”) látszik, mert a szerző által elemzett politikaelméleti, történelmi és társadalmi kérdések addig érintett kontextusaitól meglehetősen távoli vidék aktuális problémáira összpontosít. Ha azonban szorosan vett témája mellett a tanulmány megközelítési és tárgyalási módját szemügyre vesszük, úgy találjuk, hogy Bibónak ez az írása – szokatlanabb fókusza ellenére is – maradéktalanul illeszkedik a nemzeti önrendelkezéssel, az etnikai kisebbségek lehetőségével, továbbá a nemzetközi államközösség felelősségével foglalkozó, életművének fontos részét képező munkáinak együttesébe. Az „Észak-Írország kérdése” a szerző esettanulmányainak egyike, amelyek *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai* című hosszabb munkához kapcsolódnak. Az utóbbiban, miután Bibó megállapítja, hogy a „második világháború óta elmúlt évtizedekben a mindmáig egymást követő nemzetközi konfliktusok körüli huzavona napvilágra hozta a nemzetközi államközösség nagyfokú tanácstalanságát, elvtelenségét, ötlettelenségét és eredménytelenségét az igazán kritikus nemzetközi politikai viták, különösen az államalakulási és területi viták végleges megoldásában”, a „gyakorlati alkalmazásra szánt alapvető *elvek* vonatkozásában” látja a legnagyobb hiányosságot.¹ Több konkrét vitát is ismertet, majd alaposan megindokolt javaslatokat tesz

¹ Bibó: *A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai (1972-1976)* In: *Különbség*. Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1990. 183-184.

a megoldásra. Az újraelődő arab-izraeli viszály esetében Bibó egy végleges béketerv tartalmát és lebonyolításának módjait, az egyes mozzanatok sorrendjét is figyelembe véve tárgyalja, részletesen és ritka gondossággal, kitérve arra is, milyen újabb lépésekre kerülhet sor, ha a béketerv kivitelezése valamiért elakad.² Az esettanulmányok bemutatják, hogy miként kell az önrendelkezés elvét „a pártatlanság és a függetlenség elve alapján működő nemzetközi döntőbíráskodásnak” alkalmaznia, „nem tételes jogszabályok, hanem a politikai ítélőképesség alapján”.³

A Bibó munkásságáról szóló szakirodalomban Dobrovits Mihály Aladár „Idegenként összezárv: Bibó István esettanulmányai Észak-Írország, Ciprus és Izrael konfliktusairól” című tanulmánya szól a legalaposabban a kérdéses Bibó-írásról, bár mindössze néhány oldalon, mivel a szöveg gerincét képező összehasonlító elemzésben a jelzett másik két ország jóval több helyet kap. Az egymással párhuzamos és koronként egymásra vetített tárgyalás messzemenően indokolt, mert Bibó hasonló elvek alapján gondolkodott a három térség konfliktusairól, és a megoldási lehetőségekről. Dobrovits elemzésének az északír esettanulmányra vonatkozó része szerint „Bibó esszéje... abban a pillanatban született, amikor úgy tűnhetett: a két nemzeti közösség nemhogy nem képes egyedül rendezni a válságot, de bármifajta rendezés kizárólag az ő megkerülésükkel, valamifajta hatalmi diktátummal képzelhető el”. A mából visszatekintve elsősorban kritizálja Bibó megoldási javaslatát, amelynek Dobrovits tolmácsolásában az a lényege, hogy „módosítani kellene az 1922-ben véglegesített ír–brit határt, mégpedig nem történeti, hanem etnikai szempontok figyelembevételével, még akkor is, ha az új határ ugyancsak ’kacsaringós’ lenne, protestáns enklávékkal pötytyözne tele katolikus területeket és *vice versa*, valamint hogy a határ adott esetben egyes városokon át (is) húzódná”. Az aligha kivitelezhető elképzelést leginkább azért lehet Dobrovits szerint bírálni, mert „néhány politikatudóson kívül senki nem vetette fel komoly formában, és nem szerepel egyik politikai párt programjában sem (eltekintve néhány, elsősorban brit szélsőjobboldali programtól)”.⁴ Kardos Gábor fentebb idézett cikke összefoglalóan szól Bibó Észak-Írországról szóló tanulmányáról, szintén a ciprusi és a közel-keleti konfliktusokat elemző írásaival együtt. Miközben Dobrovitshoz hasonlóan a szerző dicséri Bibó helyzetfelismerő képességét az északír válságot illetően (is), a továbbiakban a területi meg-

² Uo. 389-398.

³ Kardos Gábor: „Bibó István nemzetközi konfliktuselmélete. A ciprusi, a közel-keleti és az északír konfliktus”. In: *Rubicon* 2004/4: 47.

⁴ Dobrovits Mihály Aladár: „Idegenként összezárv: Bibó István esettanulmányai Észak-Írország, Ciprus és Izrael konfliktusairól”. In: *Világosság* 43. 2-3 (2002): 51-52.

osztás javaslatáról írottakat azzal summázza, hogy „a valóságos politikai folyamatok nem ebbe az irányba haladtak”.⁵

A Bibó-centenárium alkalmából készült jelen írásban tovább kívánom árnyalni az északír válságot elemző tanulmány értékelését. Egyrészt felhívom a figyelmet az eddigi kommentárok és elemzések lapjain háttérben maradt erényeire, ugyanakkor néhány vitatható pontjára vagy hiányosságára is. Dobrovits bevallotta „az azóta bekövetkezett eseményeket, elsősorban az 1998-ban aláírt Belfasti Egyezményt tekint[i] a tanulmány próbájának”,⁶ míg én egy korabeli jelentős ír politikus szintén megvalósulatlan elképzelését idézem fel, amelynek fényében Bibó elképzelése sem tűnik annyira irreálisnak. Másrészt rámutatok arra, hogy Bibó tanulmányában az észak-írországi konfliktusok és következményeik rendezési lehetőségeiről szóló elgondolás bizonyos aspektusai előremutónak bizonyultak és a későbbi folyamatokban valamilyen módon szerepet kaptak. Harmadrészt kitérek arra, hogy Bibó írása a magyarországi irlandisztikai (azaz Írország történelmével és kultúrájával foglalkozó) kutatások manapság hangsúlyozottan időszerű, komparatív szemléletű megújításának, és ezáltal a nemzetközi fórumokon való eredményesebb megjelenésének szempontjából nem elhanyagolható jelentőségű üzenettel és inspirációval bír.

Tanulmánya bevezetőjében Bibó szerényen megjegyzi, hogy távoli hangként „egy olyan nemzetközi vitában” fejt ki a következő oldalakon véleményt, „mely a formai jog szerint az Egyesült Királyság belügye, s mindenképpen a nyugati világ ügye”, és ezzel kockáztatja, „hogy esetleg olyan megállapításokat is fog tenni, melyeket a helyszínen mások már régóta megtettek”.⁷ A szöveget olvasva azonban kitűnik, hogy szerzője mai tudásunkkal ítélve is alapos tájékozottságot mutat az északír kérdés történeti dimenzióit illetően, és kellő problémaérzékenységet az egymással szemben álló felek, a protestáns többség és a katolikus kisebbség összeegyeztethetetlen álláspontjainak leírásában. Már a címe alapján arra következtethetünk, hogy ez a Bibó-tanulmány elsősorban a konfliktus megoldásának keresése szempontjából foglalkozik az északír kérdés történelmi, társadalmi, és kulturális összetevőivel. Kovács Gábor megjegyzése szerint Bibót többnyire a demokratikus átmenet mikéntje és folyamata izgatta, következésképpen „a rendszerváltások specialistája” terminus illik rá. „Intellektuális erőfeszítéseinek java része”, folytatja Kovács, az átmenetek lehetséges változatainak kidolgozására és ezen átmenetek buktatóinak az elkerülésére

⁵ Kardos: i. m. 49.

⁶ Dobrovits: i. m. 51.

⁷ Bibó István: „Észak-Írország kérdése egy lehetséges pártatlan politikai döntőbírósi döntés fényében”. In: *Különbség*. 403.

irányult”.⁸ Az 1960-as évek végén kirobbant, és később méginkább elmérgesedő észak-írországi válság ilyenfajta, megoldásra váró helyzetnek tűnt Bibó számára 1976-ban, a tanulmány születésekor.

Viszonylag rövid terjedelménél fogva a tanulmány igen tömör, és az érintett aspektusoknak megfelelően alfejezetekre tagolódik. A rugalmas szerkezetnek köszönhetően, ezek egymással folyamatos dialógusban vannak, és így az északír földön egy hazában lakó, ám egymással ellenségeskedő katolikusok és protestánsok eltérő közösségi arculatát és céljait a különböző alfejezetek együtt világítják meg. Az északír probléma hátterét *Az ügyben jelentőséggel bíró tények* című rész térképezi fel, méghozzá kiválóan szelektálva a szövevényes anyagból, mert, írja Bibó, az „ügy eldöntése számára” jelentőséggel bíró és arra kiható tények rögzítésére, ismertetésére van itt szükség. Hét pontban, röviden summázza ezeket a tényeket, melyek sorát a vallási különbségek létrejöttére utalva kezdi a 16. században, amikor „Anglia és Skócia túlnyomó többsége protestánssá vált, ugyanakkor az Anglia uralma – bár kezdetben laza és lázadásokkal folyamatosan tarkított uralma – alatt lévő Írország csaknem teljes egészében katolikus maradt”.⁹ Egy jól megválasztott fél sorral, amely konfliktusokat is sejtet, utal tehát csak a korábbi időkre és a 16. századra, amely valóban jelentős vízváltásnak tekinthető a két nép kapcsolatának történetében. Talán azt a láncszemet lett volna érdemes a szerzőnek még hasonlóan tömör megfogalmazással bevennie, hogy milyen konkrét politikai okok álltak a 17. századi protestáns betelepítés folyamatának hátterében.

Az alfejezet informatívan összefoglaló pontjainak adatai szerint az önálló Ír Szabadállam hat ulsteri megye nélküli megeremtése 1922-ben oda vezetett, hogy Észak-Írország néven önálló brit részállam jött létre, ám ez a kényszerű elrendezés a hatalomgyakorlással összefüggő problémák, sőt évtizedek múltán polgárháborús jelenségek melegágyává vált. Az etnikai és vallási összetétel vegyességéből következő feszültségek kapcsán, az ötödik és hatodik tény tárgyalásával Bibó az alábbiakban idézett lényegi aspektusokat hangsúlyozza:

. . . mivel ez az Észak-Írország úgy alakult meg, hogy az ulsteri protestánsok lehetőleg maradéktalanul ide kerüljenek, ennek eredményeképp Észak-Írországhoz kb. egyharmadnyi katolikus lakosság is került, és az a katolikus lakosság a megalakulás óta arányszámában lassan, de fokozatosan nőtt, tekintettel jobb születési arányszámára. . . ennek következtében az ulsteri protestáns többség magatartása fokoza-

⁸ Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig. Bibó István a politikai gondolkodó.* Budapest: Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, 2004. 465.

⁹ Bibó: i. m. 406.

tosan élesedett. A katolikus írek politikai és parlamenti igényeik növekedése s ugyanakkor demográfiai erősödése mindinkább kirajzolta azt a veszedelemet, hogy még ha nem is jutnak teljes többségre, az ország radikálisabb és az ulsteri protestáns öntudattal magukat nem feltétlenül azonosító protestáns részével együtt esetleg olyan helyzetet teremthetnek, ami az öntudatos ulsterieknek a parlamenti többségét, és egyben Észak-Írország politikai és nemzeti identitását veszélyezteti.¹⁰

A tények megragadása során a szerző nem tartja fontosnak, hogy történelmi jelentőségű dátumokat említsen, hanem a részállam létrejöttével beinduló, illetve az etnikailag, ugyanakkor vallásilag, és mindezzel együtt természetesen kulturálisan különböző népcsoportok kapcsolatainak a korábbi időkben gyökerező problémáit tovább mélyítő folyamatokra irányítja az olvasó figyelmét. Kardos Gábor szerint „Bibó az északír probléma esetében is fenntartja alapvető tételét, amely szerint a nemzetfejlődési, államalakulási, területi vitáról, és nem vallási, azaz kulturális ellentétről van szó”.¹¹ Úgy gondolom, hogy a Bibó-szöveg, legalábbis részben, maga cáfolja ezt az állítást. Identitás és terület összefonódó fogalmak és minőségek Észak-Írországban, és így a vallásukban és kultúrájukban eltérő közösségek között mélyülő szakadékot áthidalhatatlannak tartva Bibó vizsgálódása nem véletlenül fordul a területi átrendezés kérdéséhez a megoldás keresésében.

Az ulsteri protestánsok és az ulsteri katolikusok egymással szemben álló érdekeiknek megfelelő igényei egyaránt irracionálisak, tárgyalja *Az ulsteri britek hiú ábrándja és az írek hiú ábrándja* című rész a tanulmányban. Bibó a „kiméra” szót használja ezekre az igényekre, amellyel találóan és pontosan fejezi ki, hogy nehezen követhető, főként „történeti tehetételekkel” jellemezhető gyökerekből táplálkoznak. A következőket írja:

Az írekről sokan megállapították, hogy számukra nincs különbség jelen és történelem között, s képesek 300 év előtti és tegnapi sérelmeket úgy felsorolni, mintha mindkettő az imént történt volna. De ezérthető is, hiszen az íreket – ellentétben más nemzetek változatosabb történetével – 400, sőt annál több éve állandóan ugyanonnan, ugyanaz a sérelem érte, s bizonyos részben éri ma is.¹²

Ellentétben a magyarokkal, tehetjük hozzá. Egy vele készült interjúban a magyar származású, 1956-ban gyermekként Angliába került, s azóta ott élő

¹⁰ Uo.

¹¹ Kardos: i. m. 49.

¹² Bibó: i. m. 410.

T. S. Eliot díjas költő, George Szirtes, arról nyilatkozik, hogy a 2000. évre a dublini Trinity College rezidens írói pozíció betöltésére hívta meg. Talán azért éppen őt, gyanítja Szirtes, mert nem igazán angol, hanem kettős, angol és magyar identitású. Dublini működése alatt felkérték, hogy tartson előadásokat a nacionalizmusról. Szirtes, amint azt minden bizonnyal el is várták tőle, előadásaiban az ír nacionalizmus szerinte meghatározó jegyeit a magyarok helyzetével vetette össze. Érvelésében hangsúlyozta, hogy az előbbiekként hosszantartó intenzitásához nagymértékben hozzájárult a tény, hogy az írek történelmük során egyetlen számottevő ellenségét az angolok jelentették (ha nem megyünk időben vissza egészen a vikingekig), míg a magyarok esetében több ilyen ellenség volt, így a különböző elnyomókkal szemben táplált negatív érzületek jobban elosztódtak.¹³ Az európai népek között az írek meglehetősen egyedi történelmi tapasztalatának jellemzésében Bibó tehát mondhatni megelőlegezte Szirtes későbbi dublini előadásainak egyik fontos gondolati magját.

A protestánsok igényeit elemezve azt írja Bibó, hogy 1922-ben a történelmi Írország megosztásával együttjáró határvonás mikéntje a protestánsok védelmét szolgálta, azzal a legfőbb céllal, hogy „az ulsteri protestánsoknak még a szétszórt töredékei is Észak-Írországon belül maradjanak, akár sokszoros katolikus kisebbség árán is. Ebből ered az ulsteri brit rész-nemzet nemzeti identitásának már említett veszélyhelyzete, s innen a választójognak és az emberi jogoknak az a megkurtítása, amibe az észak-írországi ulsteri protestáns uralom tartósítása kerül”. A protestánsok makacsul merev ragaszkodásával a hatalomhoz, folytatja Bibó, irracionális „az ír katolikusoknak az a törekvése is, hogy az egész ír szigetet egy államban egyesítsék. ... az írek ezt bizonyos mértékig hajlandók úgy is fölfogni, mint az ulsteri protestánsok betelepítésében rejlő, a 17. századi igazságtalanság jóvátételét”. Nyilvánvaló azonban, teszi hozzá, hogy egy „több mint 300 esztendővel ezelőtt elkövetett igazságtalanság ... immár megszűnt ’orvosolható’ lenni. Bármennyire is hajlamosak az írek ezt az igazságtalanságot máig is aktuálisnak, felhánythatónak és számonkérhetőnek tekinteni, nyilvánvalóan az integrális ’orvoslás’, az ulsteri protestánsok visszaűzése, ma a legnagyobb igazságtalanságot jelentené”.¹⁴ Bibó ezzel pontos látéletet ad arról, hogy a két fél igényei és törekvései hasonlóan ábrándszerűek de mégis összeegyeztethetetlenek, következésképpen a korabeli északír helyzet kilátástalannak tűnik, és további elmérgesedésének a brit katonai megszállás egyáltalán nem képes gátat vetni.

¹³ András Gerevich: „Hungarian Roots, English Traditions”: George Szirtes on Becoming an English Poet” (Magyar gyökerek, angol hagyományok: George Szirtes angol költővé válásáról beszél). *The Hungarian Quarterly* 42 (Winter 2001): 103-104.

¹⁴ Bibó: i. m. 411.

A nemzet és a nemzeti tudat egymással összefüggésben történő meghatározása nagy hangsúlyt kap Bibó életművében. Bibó szerint, írja Kovács Gábor, „a politikai intenció, a teritorialitás és az állam megléte” alapvető fontosságú a nemzet kialakulásában, ugyanis „a nemzet történelmi termék”. A nemzeti tudatban pedig, folytatja a szerző Bibó gondolatait tovább értelmezve, „egy közösség tagjai nemcsak egymással kapcsolódnak össze, hanem egy adott területtel is, tehát a nemzeti tudat szükségképpen egy bizonyos territóriumhoz is kötődik”.¹⁵ Észak-Írországot, illetve a teljes Írországot tekintve a nemzet, nemzeti tudat és terület összefüggése a protestánsok betelepítése, majd az ország kettéosztása miatt kétségkívül igen összetett kérdéssé vált. „Nyugat-Európában a nemzeti tudat vonatkoztatási kereteként funkcionáló államterület határai a középkor végétől többé-kevésbé állandóak maradtak”,¹⁶ utal Kovács Bibó nézetére, ám ehhez képest, bármennyire is Európa nyugati felén fekszik, Írország kivételnek számít. Az ott élő közösségek között látható kulturális szakadék elemzése mellett alighanem ennek az ellentmondásnak a tudatosulása szolgál magyarázatul arra, hogy az északírekről szóló tanulmányában Bibó külön bekezdéseket szentel a nemzettel kapcsolatos összefüggéseknek.

A szembenálló csoportok: vallások, osztályok vagy nemzetek? című alfejezet elején Bibó azzal érvel, hogy bár Észak-Írországból prominens vallási és osztálybeli különbségek kétségkívül léteznek, ezek másutt is megtalálhatók, tehát nem lehetnek önmagukban a példa nélküli erejű konfliktus lényegi mozgatói. Tovább gondolkodva arra a következtetésre jut, „hogy itt egyszerűen egységes történelmi politikai élmények által meghatározott politikai közösségek, vagyis *nemzetek* vagy *nemzetrészek* szembenállásáról van szó”. Az északír katolikusok az ír nemzethez tartoznak, míg a protestánsok a brit nemzet egy részét képezik.¹⁷ Bibó magyarázata azt sugallja, hogy az ír szigeten élő, homogénnek tűnő nemzethez képest a protestánsok különálló csoport, és ez, mint történelmi háttérű tény, aligha cáfolható. A megosztottság ennyire merev és változtathatatatlannak tűnő leírása azonban felveti a kérdést, hogy a nemzetfogalomnak a nemzeti tudat által szabott határai kitágításával lehetne-e a kérdéshez másképp közelíteni. Bibó a pályája során kialakított koncepciót azonban nem változtatja meg és tanulmánya gyakorlatiasabb irányt vesz. A megoldás módozataira tesz javaslatot, talán éppen a Percz László által neki tulajdonított „anti-spekulatív elkötelezettség” jegyében, amely azt implikálja, hogy Bibónál „minden elmélet csak és kizárólag a valóság értelmezéséből nőhet ki és oda

¹⁵ Kovács: i. m. 357, 362.

¹⁶ Uo. 362.

¹⁷ Bibó: i. m. 407-408.

kapcsolódhat vissza: a valóságtól elszakadt és oda visszatalálni képtelen elmélet szükségképp hamis elmélet tehát”.¹⁸ Az ír nemzetegyesítés eszméje Bibó számára nem merül fel, hanem az látszik kézenfekvőnek, hogy a konfliktust enyhítő gyakorlati lépésekről gondolkodjon tovább. Eszme-futtatását kétséggkívül a tanulmányban lefestett veszélyes és emberéleteket követelő patthelyzetről való kimozdulás lehetséges irányainak keresése motiválja.

A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai című hosszabb tanulmány orvosság-metafórája Bibó északírekről szóló cikkére is illik. Itt szintén egy ugyancsak elintézetlen kérdéssel foglalkozva ismét egyfajta receptet nyújt arra, hogy a vitás kérdések kielégítő elintézése milyen elvek alapján és milyen feltételek kialakítása és megszilárdítása mellett történhet. Az „Észak-Írország kérdése” első alfejezete szerint a hatékony megoldáshoz „az önrendelkezés jogának alkalmazása a szó komoly értelmében eljárás” kell váljon, „oly módon, hogy kialakul egy politikai vitákat intéző döntőbíráskodás, mely határozataihoz elnyeri a nagyhatalmak együttesének támogatását”. Szükségesnek tartja Bibó azt is megjegyezni, hogy a reálisan megvalósítható politikai döntőbíráskodás jó működésének alapvető feltétele a pártatlanság.¹⁹ Észak-Írország ügyének rendezésére egy pártatlan döntőbíráskodás mielőbbi felállítását javasolja a tanulmányban *Az észak-írországi rendezéshez szükséges elv, erő és eljárás* című részében. Különösen az eljárásról adott elképzelése érdekes számunkra. A politikai döntőbíráskodást, írja Bibó, magának az Egyesült Királyságnak kell életre hívnia, mert ő maga, érdekelt fél lévén, nem vehet át olyan szerepet, hogy „hatalmi szóval” segítse elő a megoldást. Összetételében viszont meghatározó lehet, hogy a brit nemzetközösségi illetve más angolszász országok

lakossága részben az ügyben szemben álló felek egyikéhez, részben a másikához áll közelebb. Gondolok elsősorban a területileg is legközelebb álló dominiumra, Kanadára, ahonnan kitelnének mind protestáns, mind katolikus döntőbírák; ugyanilyen módon felhasználható lenne az Egyesült Államok közélete is, amelyben angol szimpátiák éppenúgy élnek, mint ír szimpátiák. Hogy a döntőbíráskodás összeállítása miként történjék, arra megfelelő precedensek vagy állandó bíróság nem létében határozottat mondani alig lehet. ... akár az Egyesült Királyság valamely szerve, akárvalamely politikatudományi fórum

¹⁸ Percz László: „Az antispekulativitás jegyében: Bibó István filozófiai előfeltevéseiről” In: Dénes Iván Zoltán, szerk.: *Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2001. 39.

¹⁹ Bibó: i. m. 403-404.

kijelöl több protestáns, illetőleg katolikus kanadai, illetve amerikai személyt; ezek közül választana egyet-egyét az észak-írországi protestánsok, illetve katolikusok valamilyen politikai szervezete; ez a két személy választana egy elnököt ...²⁰

A fentiek eltervezésével Bibó bizonyos mértékig látnoknak bizonyult, ugyanis az északír megbékéléshez vezető úton valóban szükség volt a tágabb angol nyelvű világ részvételére, illetve nemzetközi segítségre, ugyanis a belső politikai erők, éppen a közöttük áthidalhatatlan ellentétek miatt erre önmagukban képtelenek voltak. Igaz, Bibó a külső részvételt a szembenálló felek vallási különbségeinek megfelelő arányokban képzelte el, főként, mert az 1970-es évek szektáriánus összetűzéseiről szerzett ismeretei nem tették számára lehetővé, hogy a kérdéskört a vallási és etnikai aspektusoktól függetleníteni tudja. Jól látta viszont, hogy az amerikaiak (vagyis egy nagyhatalom) segítsége nélkül a megoldási folyamat nem lehet sikeres, ahogyan azt a következő évek igazolták: „A mediátori szerepet felvállalva a Clinton-adminisztráció Észak-Írországra delegálta George Mitchell szenátort, aki közvetítőként múlhatatlan érdemeket szerzett azért, hogy tovább lendítette a tárgyalásokat a holtpontról, levezényelte a leszereléssel kapcsolatos tárgyalásokat és jelen volt a Nagypénteki Megállapodás születésekor”.²¹ Korábban Jimmy Carter elnök azzal próbálkozott (noha eredménytelenül), hogy egy elfogadható északír rendezés sikeres lebonyolítása jutalmaként amerikai beruházásokat ígért.

Az északír rendezési folyamatban azonban később olyan erők is részt vettek, amelyekkel Bibó még nem számolt. Surányi Róbert összefoglalóan írja, hogy „A brit és az ír kormány az 1980-as évektől együttműködve, az USA és az Európai Unió segítségével több lépésben egy olyan komplex megoldást kezdett kimunkálni, amely az 1998. április 10-én aláírt belfasti („nagypénteki”) egyezmény végrehajtása során fokozatosan valósul meg”.²² Az Európai Unió létrejöttét és politikai nyomásgyakorló erejét Bibó természetesen nem láthatta előre, mint ahogy azt sem, amiről az 1990-es évek elején Richard Kearney ír filozófus ír, nevezetesen hogy az európai földrész régiókat preferáló átalakulásainak kontextusában Észak-Írország helyzete

²⁰ Uo. 405.

²¹ Pál Monika Éva: „*E pluribus unum?*” *Az 1998-as Nagypénteki Egyezmény: konfliktuskezelés Észak-Írországbán*. PhD értekezés, kézirat. 127.

²² Surányi Róbert: „Az északír válság politikai rendezési kísérletei: nemzeti probléma nemzetközi vonatkozásokkal (1968-2002)” In: Hartvig Gabriella, Kurdi Mária, Vő Gabriella, szerk.: *Mandulavirágzás! Tudományos Napok 2002: Az irlandisztika nemzetközisége*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2002. 47.

szükségszerűen megváltozik majd.²³ A Bibó-tanulmány kétségkívül gyenge pontja azonban, hogy az ír kormánynak az északi válság megoldásában vállalható szerepére nem gondolt. *A szemben álló álláspontok* című alfejezetben a korabeli Írországról még Ír Szabadállamként ír, holott 1949 óta, amikor kivált a Brit Nemzetközösségből, Ír Köztársaság az ország neve. Vitatható az is, hogy az északi és déli ír katolikusok politikai elképzeléseit teljesen azonosnak véli: „a többségükben katolikus íreknek, és pedig mind az Észak-Írországon belül, mind az Ír Szabadállamban élő íreknek az a minden jel szerint ugyancsak eléggé egységes álláspontja, mely végsőleg az egész ír sziget politikai egységét kívánja, ennek jegyében hangoztatja az olyan engedékenynek vélt megoldásokat, melyek keretén belül Észak-Írország és az Ír Szabadállam valamilyen föderatív megoldásban egyesülnének”.²⁴ Az álláspontok nem voltak ennyire egységesek, illetve megváltoztathatatlanul merevek, habár az igaz, hogy tartós megoldást nem tudtak elérni.

Mára kétségkívül világos tény, hogy az 1970-es évek elejére az Egyesült Királyság és az Ír Köztársaság között jelentősen csökkent a gyarmati kapcsolat által okozott és jóval utána is fennmaradó távolság, annál is inkább, mert ugyanabban az évben, 1973-ban, mindkét ország az Európai Gazdasági Közösség tagja lett. A brit városokat is sújtó paramilitáris atrocitások miatt ebben az együttműködésben a brit kormány egyre inkább érdekeltté vált. Az úgynevezett Sunningdale-egyezmény szintén 1973-ra datálódik, amely „hatalommegosztásban gondolkodott az észak-írországi ’katolikus’ (azaz politikai értelemben: republikánus vagy nacionalista) és ’protestáns’ (azaz unionista vagy lojalista) politikai közösség, valamint a brit és az ír kormány között”. Nagyon rövid életű volt azonban ez a paktum, mert sztrájk- és terrorhullámot váltott ki a lojalista oldalon, majd a tartományt közvetlen londoni irányítás alá vonták.²⁵ Az északír kérdéssről szóló közös tárgyalások újraindulásához, Bibó előfeltételezését igazolva, külső erőre volt szükségük, az Európai Parlamentre, amely azonban csak 1981-84-ben „szólította fel együttműködésre a megoldás érdekében a brit és az ír kormányt, elvetve ezzel azt, hogy a probléma brit belügy”.²⁶ A Sunningdale-egyezmény bukása oka lehetett annak, hogy Bibó az ír kormány hatékony részvételét a megoldási folyamatban nem tudta számba venni.

Bibónak a nemzeti kisebbségek helyzetét tárgyaló írásait elemezve Eiler Ferenc megállapítja, hogy a népszavazás intézményével és körültekintő alkal-

²³ Richard Kearney: *Postnationalist Ireland: Politics, Culture, Philosophy* (Posztnationalista Írország: politika, kultúra, filozófia). London and New York: Routledge, 1997. 75.

²⁴ Bibó: i. m. 409.

²⁵ Dobrovits: i. m. 51.

²⁶ Surányi: i. m. 48.

mazásával kapcsolatban Bibó érzékletesen mutat rá a kérdés rendkívüli összetettségére.²⁷ Az „Észak-Írország kérdése” lapjain *A népszavazás problémái* című alfejezet „az önrendelkezési elvnek megfelelő elsődleges demokratikus eljárás” értelemben kezeli a népszavazást, és Észak-Írország jövőjét tekintve is fontosnak tartja. Egy ottani népszavazást szerinte két lépésben kellene megtartani: első menetben az Össz-Írországi Föderáció mellett vagy ellen szavaznának, és szerinte a többség leszavazná a felvetést.²⁸ Ebben nyugodtan gondolhatjuk, hogy igaza volt, mert a föderatív megoldásnak nem volt elegendő híve. Második körben, írja Bibó, szavazni kellene arról, hogy Észak-Írország maradjon-e az Egyesült Királyság része, vagy egyesüljön az Ír Köztársasággal (amit itt is Szabadállamnak nevez). A protestánsok többsége miatt a szavazás eredménye méginkább megjósolható, szögezi le. Új elem itt, hogy „az értelmezés kérdése gyakorlatilag azonos lesz az elválasztó vonal meghúzásával”, vagyis mivel a szavazás eredménye a patthelyzetet igazolja, területi változtatásokra van szükség. A cél az, hogy „a kisebbségek kölcsönös száma minél lejjebb szoruljon”, ennek érdekében viszont egy igen kacskaringós határ jönne létre. Bibó szerint a „hegyek, folyók, vasutak átvágása minden gazdasági célszerűtlenség ellenére is embervérben számítva sokkal olcsóbb megoldás, mint az emberek akaratával szemben álló határvonások létrehozása”.²⁹

Szintén az északír krízis megoldási lehetőségével foglalkozik a *Towards a New Ireland* (Egy új Írország felé, 1972) című munka, melynek szerzője, Garret FitzGerald, az Ír Köztársaság kiemelkedő politikusa, az 1980-as években miniszterelnöke. Először arról tudósít, milyen eltérő nézetek merültek fel a megoldással kapcsolatban, és ebben a kontextusban érdemes megnéznünk Bibó korabeli megoldási javaslatát is. FitzGerald utal a határmódosításokkal kapcsolatos, néhány brit és ír politikus által megrajzolt elképzelésre, melyek között a legszélsőségesebbik az Ideiglenes Sinn Fein szervezettől származott. Ők az egykor kilenc megyét magában foglaló történelmi Ulstert kívánták újraegyesíteni, vagyis az Ír Köztársasághoz tartozó három, katolikus többségű lakosságot jelentő megyével növelni Észak-Írország területének nagyságát. Elgondolásuk azonban, így FitzGerald, „aligha lenne elfogadható a három Ulster megye lakosságának többsége számára, és persze Észak-Írország protestáns közösségének pozícióit ugyancsak fenyegetné”.³⁰ Ezzel összevetve az 1970-es évek első felének

²⁷ Eiler Ferenc: „A nemzeti kisebbségek kérdésének helye Bibó István munkásságában”. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Megtalálni a szabadság rendjét*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2001. 81.

²⁸ Bibó: i. m. 413-415.

²⁹ Uo. 415-416.

³⁰ Garret FitzGerald: *From Towards a New Ireland*. In: Seamus Deane, szerk.: *The Field Day Anthology of Irish Writing* Volume III. Derry: Field Day Publication, 1991. 768.

történeiseiről szerzett ismeretek alapján készült Bibó-féle határmódosító javaslat megfogalmazásait nagyobb körültekintés jellemezte.

FitzGerald munkája, a *Towards a New Ireland* a két Írország föderációjának lehetőségét, és a nehézségek leküzdéséhez szükséges alapelveket pontokba szedve tárgyalja. Kiinduló gondolata az, hogy 1972 elejére olyan helyzet alakult ki, amelyben az egyesült Írország kérdése újra reális témává vált. Többek között azért, folytatja, mert néhány mérsékelt északír unionista politikus is megfontolandó lehetőségként kezdett el róla beszélni. FitzGerald lefesti, hogy a föderációban történő újraegyesítéshez elsősorban az Ír Köztársaság részéről kell változtatásokat bevezetni, amelyek révén ez a megoldás elfogadhatóvá tehető az északi protestánsok számára. Ilyen mozzanat például egy népszavazás rendezése a katolikus egyháznak az ír alkotmányban rögzített különleges helyzetéről és ezzel összefüggésben a válás legalizált engedélyezésének kérdéséről. A katolikus egyház hatalmi dominanciájától tartó protestánsokat megfelelően biztosítani kell FitzGerald szerint arról, hogy a leendő egyesült Írország új alapelvei nem sértik majd az ő érdekeiket, és ennek alátámasztására „egyházi vezetők és politikusok szándéknyilatkozatai” nagyban megkönnyítenék az egyesítési folyamat megindulását. Másfelől az Ír Köztársaság megfontolhatná, hogy bevezet néhány olyan reformot, amelyeket Észak-Írországban vezettek be 1969 után annak érdekében, hogy a majdani föderáció lakossága vallási és politikai meggyőződéstől függetlenül egyenlő jogokat és bánásmódot élvezne.³¹

Amint a fentiek mutatják, FitzGerald igen komolyan, a részletekre gondosan ügyelve foglalkozik a két Írország föderációjának elképzelésével, amely azonban fogantatása után különféle okokból nem realizálódott. 1983-84 folyamán az általa képviselt elvek az Új-Írország Fórum megalapításakor ismét előtérbe kerültek. Ám amikor 1985-ben FitzGerald, mint ír kormányfő, a Belfast melletti Hillsborough-ban Margaret Thatcher brit kormányfővel egyezményt írt alá, melynek értelmében az Ír Köztársaság együttműködhet az északír konfliktus kezelésében a létrejövő kormányközi konferencia révén, az újraegyesítés kérdése lényegében lekerült a napirendről.³² Idők folyamán a szigetország politikailag különálló déli és északi része természetesen kétségkívül közelebb került egymáshoz, nincsenek azonban arra vonatkozó biztos jelek ma sem, hogy a jövőben egyesülnének. Megállapítható tehát, hogy az 1970-es években korántsem Bibó volt az egyetlen, akinek a tervezete (az ő esetében a határmódosításról, amellyel az északír esettanulmány zárul) megvalósíthatatlan maradt, és a

³¹ Uo. 772. Itt, és ahol más fordító nevét nem közlöm, a szöveg angolról magyarra törté-
nő fordítása saját munkám. (KM)

³² Surányi: i. m. 53.

vizsgált kérdéskör szempontjából egy hozzá képest nem kívülálló politikus sem tudta igazán felmérni elképzelése esélyeit vagy jövőjét a gyakorlatban.

Amikor az észak-írországi népszavazás problémáit kezdi taglalni, Bibó megemlíti egy olyan aspektust, amely a későbbiekben igen lényegesnek mutatkozott. Egy ottani népszavazás során, írja, nemcsak nemzeti területek elválasztásáról van szó, hanem „két, egymással szemben álló irreális politikai célkitűzés feloldásáról is”.³³ Hogy a feloldást végső soron népszavazás útján lehet elérni, igazolja a tény, hogy az 1998-as Nagypénteki Egyezményben foglalt kompromisszumokat mind Észak-Írországban, mind az Ír Köztársaságban népszavazással erősítették meg. Az utóbbiban alkotmánymódosításról is voksoltak az emberek (és 94%-ban támogatták), ugyanis meg kellett változtatni az alkotmány „két cikkelyét, elismerve, hogy Észak-Írország lakosságának beleegyezése szükséges az ír sziget újraegyesítéséhez”.³⁴ Hatalmas előrelépést jelentett ez: az írek lemondtak a teljes sziget iránti területi igényről. Ha nem is fogalmazta meg részletesen, és nem foglalkozott a gyakorlati megvalósítás mikéntjével, a fent idézettek szerint Bibó tulajdonképpen előre látta, hogy a kiméráktól meg kell és meg lehet egyszer szabadulni, de ez csak tanulmányának lezárása után, több mint húsz évvel később következett el. Egyelőre formálisan, illetve nem teljesen, tegyük hozzá, mert a brit gyarmatosítás sajátos módszereinek következményeiből táplálkozó ellenségeskedés lélektani örökségének felszámolása hosszan tartó folyamat, és átvitt értelemben legalább olyan kacskaringós, mint a határvonal, amelynek újrahunzását Bibó megoldásként javasolta.

Az északír válságot és polgárháborút előzményeivel együtt tárgyaló kisebb könyvtárnyi szakirodalom nem csekély részében a más országokkal, országrészekkel vagy régiókkal vonható párhuzamok gyakran feltűnnek. Már 1988-ban egy olyan összehasonlító stratégiákat alkalmazó könyv jelent meg Észak-Írországról, amelyben az amerikai Dél államaitól a francia Algériáig terjed a bennszülöttek és a betelepülők közötti feszültségek vizsgálata több fejezeten át az északír helyzet tágabb kontextusaként és referencia-pontjaiként. Szerzője, egy angol származású, akkoriban a belfasti egyetemen tanító történész, Frank Wright, a minél humánusabb megoldás keresését tűzte ki célul munkájában.³⁵ Később, a balkáni háborúskodás idején, amikor a vallási alapú ellentétek köztudottan jelentős szerephez jutottak, jónéhány szerző ezeket vetette össze az északír feszültségekkel. Az írországi poszt nacionalizmusról írott könyvében Richard Kearney

³³ Bibó: i. m. 413.

³⁴ Surányi: i. m. 55.

³⁵ Frank Wright: *Northern Ireland: a Comparative Analysis* (Észak-Írország: összehasonlító elemzés). Totowa, NJ: Barnes and Noble Books, 1988.

az északírek szempontjából modellszerűen pozitív példaként szerepelteti a következőt: „Másik eset, amely a konfliktusból kivezető útra mutat, az isztriai félsziget ... , amelyre a volt Jugoszlávia forrongásai ezidáig nem értek el, annak ellenére, hogy földjén horvátok, szlovének és olaszok élnek együtt. Az Isztriai Demokratikus Liga többséget nyert a Horvát Demokratikus Közösség nevű párttal szemben, és vezetője kifejezte reményét, hogy szociálpolitikai értelemben 'Isztria Európa számára kísérleti terep lehet'”.³⁶ A fentiekben idézett tanulmányában Dobrovits Mihály Aladár szintén utal a balkáni régióra ebben az összefüggésben, és Észak-Írország etnikai térképével illetve különleges etnikai bonyolultságaival többek között Bosznia és Szerbia esetében mutat ki analógiákat.³⁷

Bibó tanulmánya szintén felveti a más régiókkal és népekkel kínálgató párhuzamokat. Szokatlan helyzet, mondja, hogy az északírek esetében a vallási *kritérium* „meghatározó eleme egy *nemzeti* szembenállásnak”, de csak ha Nyugat-Európát vesszük számításba. Észak-Írország helyzete bizonyos, onnan jóval távolabb eső vidékek belső problémáival mutat hasonlóságot. „Az, hogy – esetleg szembenálló – etnikumok, nemzetek számára valamely egyház jelentkezik szervezeti formául és egy vallási hovatartozás megkülönböztető jegyül ... nagyon is ismert, vagy ismert volt a Közel-Keleten és Közép-Keleten s Európában, például Erdélyben és a Balkánon”.³⁸ Mindezek kiemelt számbavételével Bibó gondolatmenete megelőlegez valamit az irlandisztikai kutatások manapság újragondolt jövőjéről és ideális perspektíváiról is, amelyeket egy 2005-ben rendezett íreket, kelet- és nyugat-európaiakat összehozó nemzetközi fórum kísérelt meg átgondolni és számba venni. Ezek szerint módot kell találni arra, hogy „ne annyira a posztkoloniális, hanem a posztimperiális szempont kerüljön előtérbe, és például analógiákat találjunk a brit- és az osztrák-magyar birodalom felbomlásának vizsgálata során [mert] az összehasonlító tanulmányokban komoly lehetőségek rejlenek”.³⁹ Gondolatébresztő utalásaival, az életminőséget is érintő részletekre figyelő humánúmával és páratlan módszerességének példájával Bibó tulajdonképpen Európa kisebb államai (köztük Írország és hazánk) valamint néhány hasonló térség vonatkozásában olyan további lehetséges kutatások alapjainak lerakása felé mutatott, amelyek korunkban egyre időszerűbbé válnak, és újszerű következtetések levonásához vezető összevetésekre ösztönöznek.

³⁶ Kearney: i. m. 79-80.

³⁷ Dobrovits: i. m. 52.

³⁸ Bibó: i. m. 408.

³⁹ Christina Hunt Mahony et al., szerk.: *The Future of Irish Studies* (Az irlandisztika jövője). Charles University, Prague: Centre for Irish Studies, 2005.12.